

İstanbul'un kaynak sularından hâtıralar

Halûk Perk Koleksiyonu
İçme Suyu Pul ve Mühürleri

NİL SARI

L

EZZETLİ ve içimi hafif olan kaynak suları (âb-ı leziz) “memba suyu” diye tanınır. Eskiden İstanbul’un su tiryâkileri

memba sularının tatlarını birbirinden ayırt ederlerdi, çünkü içme suyu bir zevk meselesiydi. Midede şişkinlik yapmayan bu suların meraklıları vardı. Farklı membalardan gelecek birleşen yer altı suları birbirine katılır, bu suların bağlandığı çeşme, sebil ve şadırvanlardan İstanbul halkına hizmet verilir. Sakalar memba sularını kırbalarla¹ ve damacanalarla evlere taşırdı.²

Göçlerle nüfusu artan şehrin büyüyen su ihtiyacını karşılama amacıyla şehir içi su şebekesine dere, bent ve daha sonra da göl sularının katılmasıyla birçok memba suyu, şehrin akarsuyuyla karışmaya başladı.³ Memba sularının diğer su kaynaklarıyla birleştirilerek sıhî borular içine alınmasından sonra memba suları çevresinde oluşan mesireler de eski ihtişamını kaybetti.⁴

Çeşmeden akan musluk suyu makbul sayılmadığından 1960’lı yılların sonuna kadar damacanalarla dağıtılan tatlı memba suları, Cumhûriyet döneminde de İstanbul halkının içme sularıydı. Günümüzde İstanbul’un memba sularından birkaçı azalarak hâlen akmaya devam etse de târihî içme sularından birçoğunun gözleri kapanıp kaybolmuş ya da kirlenmiştir. İstanbul’da boş arâzi bırakılmadan yan yana yapılan inşaatlar yağmur suyunun topraktan yer altına sızmasını ve yer altı sularının toplanmasını önlemiştir.⁵

İstanbul’un târihî içme sularıyla ilgili en çok yararlanılan târihî kaynak, Kazasker Mehmed Hafid Efendi’nin (Mustafa Aşir Efendizâde) “Mehah-ı Miyâh” isimli taş baskısı kitabıdır (1797 / 1212 H). Mehmed Hafid Efendi, İstanbul’un lezzetli içme sularını anlatır ve bu suların çeşitli özelliklerinin yanı sıra, suların sertlik derecelerini de verir.⁶ Cumhûriyet döneminde yayımlanan iki kitapta, İstanbul’da durdurulamayan inşaatlarla alt üst edilen yer altı içme sularıyla ilgili son bilgilere ulaşıyoruz. 1946 yılında Dr. Sadi Nazım Nirven, “İstanbul Suları” isimli kitabı yayımlar.⁷ 1969 yılında ise Hakkı Günal, İstanbul İli İçme Suyu Târihçesi isimli

İstanbul’da memba sularının taşındığı damacanalara ve hasırdan yapılmış koruyucu kılıfları.

(üst) Taksim civarındaki çeşmenin resm-i küşâdı; (alt) Nişantaşı’ndaki çeşmenin resm-i küşâdı.

kitabı yayımlanmıştır.⁸ Prof. Dr. Kâzım Çeçen ise İstanbul'un târihî su yollarını ve su tesislerini anlatan kapsamlı ve özgün çalışmalar ve yayınlar yapmıştır.⁹ Söz konusu suların bir kısmının şifâ verici olarak tanınıyor olması sebebiyle, 1986 yılında doktora öğrencim Mebrure Değer'e "İstanbul'un Şifâlı Suları" konulu doktora tezini verdim; tez 1988 târihinde tamamlandı.¹⁰ 2013 târihinde yayımlanan, Davut Hut'un "İstanbul'un 100 Su Yapısı" kitabında da bâzı içme sularından söz edilmektedir.¹¹ İstanbul'un târihe karışan kaynak içme sularının en somut kanıtları ise içme suyunun isminin yazılı olduğu pullar ve mühürlerdir. Çeşme kitâbelerinde ise suyun adına çok kere yer verilmez.

İÇME SUYU PULLARI VE MÜHÜRLERİ

İstanbul'un Ayazma, Büyükdere, Kısıklı Büyük ve Küçük Çamlıca, Çırçır,

Göztepe, Hünkâr, İmrahor, Kara Kulak, Kanlı Kavak, Kayış Dağı, Keçe, Silâhtar ve Taşdelen gibi meşhur içme sularının damga (fiskal)¹² pulları ve mühürleri günümüze yâdigâr kalmıştır. Vergiye veya hazîneye ilişkin içme sularının damga pulları ve kurşun mühürleri İstanbul'un kaynak sularının târihî kanıtlarındandır. Doldurulan damacana ve kaplara, muhâfaza ettiği suyu niteleyen bir kurşun mühür vurulurdu. Her bir kaynak suyunun isminin bulunduğu, yaklaşık 2,5 cm uzunluğunda kurşundan fiskal mühürler doldurulan suların alâmeti olarak kullanılırdı.¹³

Vakıf suları, vakıflar idâresinden şehremânetine devredildikten sonra halka satılan memba sularını tâkip amacıyla çıkartılan damga pullarının bir görevli tarafından işleme konduğu pulcu kulübesi adı verilen sucu dükkânları yaptırılmıştı. İstanbul'da XIX. yüzyıl so-

nundan 1960 târihine kadar caddelerin köşe başlarında pulcu kulübesi bulunurdu. Meselâ, Kadıköy ve Üsküdar sâkinlerinin içme suyu, pulcu kulübelerinden alınıp arabalarla dağıtılırdı. Rüsûm, yâni kimi mallardan devletçe alınan vergilerin toplanması için kullanılan fiskal pullar çeşitli damgalar ile veya imzâlanarak ya da delinerek tekrar kullanılmaları için iptal edilirdi. Gerekli ücretin ödendiğini göstermesi bakımından su pulları (damacana etiketleri) idârelere kolaylık sağlamaktaydı.

Türkiye'de basılan fiskal su pullarının bir kısmı kataloglarda yer almış¹⁴, su mühürleri ise yayımlanmamıştır. Bu çalışmada, İstanbul'un târihî içme suları sâdece Halûk Perk Koleksiyonu'ndaki su pul, mühür ve bandrol örnekleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Diğer koleksiyonlarda başka örnekler de bulunmaktadır.¹⁵

Üstte ortada "Şehremâneti", altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur", altta "Yalnız yirmi paradır"; köşelerde "para" ve "20" yazılı damga pulu. Pullar haftanın yedi günü için farklı renkte basılmıştır. Ortada dâire içinde, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" diye her bir pulun kullanılacağı gün ayrı ayrı yazılarak belirtilmiştir.

İSTANBUL'DA ANADOLU YAKASI MEMBA SULARI

Anadolu yakasının memba suları, bulunduğu bölgenin ismiyle anılır. Büyük Çamlıca tepesi, Kayış Dağı, Alem Dağı ve Boğaziçi'nin meşhur su kaynakları damacanalarla halka satılırken kullanılan kurşun mühürler ve su rüsümü pulları suyun ismiyle ayırt edilmektedir.

ÇAMLICA SULARI

İstanbul'un Anadolu yakasında zengin su membarları olan Çamlıca Suları, Büyük Çamlıca ve Küçük Çamlıca eteklerinden ve vâdilerindeki tabakalardan toplanır. 1461 senesinde Fâtihten tarafından aktıldığı söylenen Büyük Çamlıca Suyu'nun kaynağı, Büyük Çamlıca tepesinin eteğinde, Boğaz yönündeki bir ağacın altından çıkmaktaydı. Bu memba, Yusuf İzzettin Köşkü'nün bahçe kapısı önündeydi.¹⁶ Küçük Çamlıca Suyu ise Küçük Çamlıca tepesinin Büyük Çamlıca'ya bakan güney yamacından çıkardı. Bu su, önce IV. Mehmed (1648-1687) tarafından yaptırılan çeşmeden, sonra da Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından bugün olmayan Hünkâr Köşkü bahçesinden geçirilerek Küçük Çamlıca çeşmesinden aktılmıştı. Zengin konaklarında misâfirlere ikram edilen buzlu şerbetler bu suyla yapılırdı. Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü

ve sindirimi kolay, hafif bir su olduğunu yazar.¹⁷

Çamlıca Suları'yla Üsküdar ve civârının su ihtiyacı karşılanmış, çeşme ve sebillerin suyu sağlanmıştı. Çamlıca Suları'yla birleşen çeşitli su katmanları olup bunlar farklı isimlerle anılırdı. Çamlıca tarafındaki Tomruk, Şekerkeya, Tiryal Hâtun, Kısıklı ve Ömer Efendi Suları, çeşitli yollarla câmi, sebil, tekke gibi vakıf kuruluşlara ulaştırılırdı.¹⁸ İçerenköy tarafında Merdiven Köyü ile Karaman Çiftliği civârında akan Sazlıdere yanından çıkan kaynaklardan gelen sular, üstü kapalı ufak bir havuzda toplanır; buradan çıkan su, civardan gelen katma suları alarak dolduktan sonra Küçük Çamlıca tepesinin güney eteklerinden gelerek Acıbadem, Nuhkuyusu, Duvardibi, Paşakapısı ve Doğancılar civârındaki çeşmelerden aktılırdı.¹⁹ Zamanla su yollarının çoğu harap olarak kayboldu.

Sekiz köşeli bir çerçevenin üst kısmında Arap harfleriyle Türkçe, solda Latin harfleriyle, sağda Rumca, altta Ermenice "Çamlıca Suyu" yazısı; sağ ve sol üst köşelerde ay ve yıldız tasviri; altta sağ ve sol köşelerde 20 [para] ve fiçi tasviri. Pullardan dördüne basılmış olan mühürler kullanıldıklarına işaret ediyor. Bu pullara soldan sağa, 9 Haziran, 23 Eylül, 27 Mayıs, 27 Mayıs tarihleri damgalanmış.

Ortasında "Çamlıca ve civârı" mührü basılı pulun en tepesinde Arap harfli Türkçe olarak "Şehremâneti"; onun altında, "Mâruf sular rüsümüne mahsustur"; altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış. Pulların alt kısmındaki kutucuklarda, soldan itibaren, "Çarşamba", "Cuma, [el yazısıyla] 1 Şubat", "Pazar, [el yazısıyla] 17 Eylül" yazılı.

Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Arap harfleriyle Türkçe "Çamlıca ve civârı"; üstte ortada "Salı [sarı], Perşembe [kavuniçi], Cumartesi [yeşil]"; sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsümüne mahsus" yazıları; altta "sene 1317". Suyun ismi mühürle basılmış, sene el ile yazılmış.

"Çamlıca" yazılı kurşun mühür.

Üstte ortada Arap harfleriyle Türkçe, solda Rumca, sağda Latin harfleriyle, altta Ermenice "Çamlıca" yazısı; üst köşelerde yıldız ve hilâl tasviri, alt köşelerde sağda ve solda 20 [para]; ortada, içinde "su rüsümü" yazılı fiçi tasviri. Pullardan üçüne vurulan damgalar kullanılmış olduklarına işaret ediyor.

İstanbul'un Anadolu yakasında eski ve yeni iki Kayış Dağı Suyu vardır. Asıl eski kaynak suyu, Kayış Dağı'nın şehre bakan batı ciheti eteklerinden çıkardı. Kayış Dağı'ndan çıkan bu suyun özelliği çam suyu olmasıydı, yâni yağmur suyu çamların altından süzülerek kaynaklardan fışkırmaktaydı. Evliyâ Çelebi, Kayış Pınarı'nın ağaçlar içinde tatlı bir hayat suyu olduğunu söyler. Sultan III. Ahmed'in sadrazamı

KAYIŞ DAĞI SULARI

Nevşehirli İbrahim Paşa, Kayış Dağı eteklerinden bulduğu üç su kaynağını Kadıköy ve Üsküdar ile Kavak-Bağdat ve Şerefâbad kasırlarına akıttırmıştı. Vakıf suları şehremânetine geçtikten sonra İbrahim Paşa'nın adı unutuldu. Kayış Pınarı'nın yanındaki av kasrından ve biraz ilerisindeki sultan çiftliğinden eser kalma-

mıştır. Eski Kayış Dağı suyunun bulunduğu yaşlı çamların yerini çalılar kaplamıştır.²⁰ Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü sulardan olduğunu ileri sürmüştür.²¹

Kayış Dağı'nın kaynak suları, katma sularla beslenerek çevredeki ve uzaktaki birçok semte (Erenköy, İçerenköy, Başbüyük,

Maltepe, Bostancı, Yeditepe, Ferhatpaşa, Üsküdar vd) ve kırk kadar çeşmeye ulaştırılmıştı. 1926'da dağın sağında ve solundaki sular toplanarak "Kayış Dağı Suyu" adıyla Kadıköy'e kadar akıtıldı. 1965 yılında eski isâle (akıtma) hattı yenilenerek İçerenköy, Kozyatağı ve Kadıköy semtindeki 16 halk çeşmesine su verildi.²² Günümüzde bu çeşmelerin neredeyse hiçbirinden artık su akıyor.

Erenköy'deki 1926 tarihli Kayış Dağı Çeşmesi'nin benzeri bir çeşme etrafında fiçılarla ve tenekelerle su almaya gelenler.

İçerenköy'de cadde üstünde bulunan demir döküm çeşmenin dört ayrı yüzünde Osmanlıca, "Kayış Dağı Suyu, sene 1926, numara 1. Şehremâneti" yazılıdır. Daha sonra çivilenen küçük tabela ile "İstanbul Sular İdâresi" ibâresi eklenmiştir.

Üstte ve altta Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, yanlarda Ermenice ve Rumca olarak "Kayış Dağı" yazısı ile "20 para" ibâresi ve bir fiçi tasviri ortasında "su rûsûmu" ifâdesinin bulunduğu pulun üstüne, kullanıldığını gösteren, "13" ve "Ağustos" damgası basılmış.

Çerçeve içinde üstte; her iki köşede ay yıldız tasviri; ortada Arap ve sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Kayış Dağı Suyu" yazısı; altta sağ ve sol köşede "20 [para]"; "30 [para]"; "40 [para]"; ve "50 [para]" birimleriyle fiçi tasviri bulunuyor. Ortasındaki boşluğa "Mâruf Sular Rûsûmu İdâresi" yazılı mühür ve târih basılı olan pulların kullanıldığı anlaşılıyor. 20 paralık iki pula, "8 Haziran" ve "1 Teşrinievvel"; 30 paralık bir pula "14 Haziran", 50 paralık bir pula "27 Mayıs" târihi basılmış.

GÖZTEPE SUYU

Göztepe Suyu'nun İstanbul'un Anadolu yakasında, Elmalı bendinin kuzeyinde, Kanlıca'nın doğusunda deniz üstünden 385

m kadar bir yükseklikten çıktığı belirtilmektedir.²³ Göztepe Suyu'nun Mehmed Said Efendi Suyu olarak da bilindiği söylenir.²⁴

Ortasında "Göztepe Suyu" mührü basılı pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rûsûmuna mahsustur.", altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış. Pulların alt kısmındaki kutucuklarda, sağdan itibaren "Pazartesi, [el yazısıyla] 1 Ağustos", "Perşembe, [el yazısıyla] 6 Mayıs [1]320", "Pazar, [el yazısıyla] 7 Ağustos [1]312" yazılı. "Perşembe" yazılı kırmızı renkteki Göztepe Suyu pulunda ise "Yalnız 30 paradır." yazılı olup "[el yazısıyla] 25 Nisan [1]312" tarihidir.

Her üç pulun üst köşelerinde birer ay yıldız, dört bir yanında Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Yunanca "Göztepe" yazısı; altta köşelerde "20"; ortada damacana tasviri içinde yatay olarak "su rûsûmu" yazısı yer alır. Pulların üstüne soldan sağa "4 Teşrinievvel", "27 Teşrinisâni", "3 Teşrinievvel" tarihleriyle "şehremâneti" mührü vurulmuştur.

Pulların üst köşelerinde birer ay yıldız, dört bir yanında Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Yunanca "Göztepe" yazısı; altta köşelerde "20"; ortada fıçı tasviri içinde yatay olarak "su rûsûmu" yazısı yer alır. Pulların üstüne "22 Teşrinievvel", "20 Ağustos", "28 Teşrinievvel", "5 Eylül", "6 Teşrinisâni" gibi farklı tarihlerin mühürleri vurulmuştur.

Üstte her iki köşede ay yıldız tasviri; çerçeve içinde üstte Arap ve solda Latin harfli Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Göztepe Suyu" yazısı; altta sağ ve sol köşede "20 [para]" ve fıçı tasviri bulunuyor. Pulların ortasındaki sekizgenin içine "Mâruf Sular Rûsûmu Dairesi" mührü ve pulun kullanıldığı tarih basılmış. Mavi ve yeşil pullar "3 Teşrinievvel", kavuniçi renkteki pul "3 Teşrinievvel", kavuniçi renkteki pul "4 Teşrinievvel" olarak kullanılan günü belirten farklı tarihlerle mühürlenmiştir.

Bir yüzünde "Göztepe", diğer yüzünde "Şehremâneti" ve "İdâre-i Merkeziyye" yazılı mührü.

KARA KULAK SUYU

Boğaz'ın meşhur içme sularından olan Kara Kulak Suyu, İstanbul'un Anadolu yakasında, Beykoz'da Derekesi Köyü'nün güneyinden ve kısmen de doğusundan çıkar. Suyun denizden seviyesinin 200 m civârında olduğu kaydedilir.²⁵ Suyun, Karakulak Ahmet Ağa ya da Giritli Yusuf Ağa tarafından bulunduğu nakledilir. Mehmet Hafid Efendi, Kara Kulak Suyu'nun idrar söktürücü ve hazmettirici olduğunu yazar.²⁶ Çevrede fazla yapılanma

olmaması sayesinde Kara Kulak Suyu günümüzde de içme suyu olarak satılmaktadır. Ayakta olan Kara Kulak çeşmesinin tâmir kitâbesinde şu satırlar yer alır:

"Kara Kulak Suyu'dur çeşmesi olmuşdu harâb / Kıldı ihyâ yeniden pâdişeh-i deryâ-cûd / Tâ ki rîzân ola mizâb-ı semâdan bârân / Rıışasınca ede eyyâmını Hak nâ-ma'dûd / Akdı ağzım suyu târîh yazarken Pertev / Bî-misil oldı zehî çeşme-i Sultân Mahmûd." Sene 1836/1837 (1252)

Şehremâneti mâruf sular rûsûmuna mahsustur, yalnız yirmi paradır." yazılı, haftanın her günü için ayrı basılı, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" ibâreli yedi adet pul. Kullanılmış olan pulların üstüne, "Kara Kulak Suyu, Dâire 13" damgası basılmış olup gelirin Belediye'nin 13. dâiresine âit olduğunu gösteriyor

Pulun çerçevesi içinde üst köşelerde birer ay yıldız; üstte ve solda Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, sağda ve altta Yunanca ve Ermenice "Kara Kulak" yazısı; alt köşelerde sağda-solda "20" [para] yer alıyor. Boşlukta fıçı tasviri üstünde "su rûsûmu" yazısı bulunuyor. Pulların ikisine, "Mâruf Sular Rûsûmu idâresi" mührü vurulmuş.

On dört kutuya bölünen pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rûsûmuna mahsus pullar", iki pulda en altta "1314 senesi" yazılı. Soldan itibaren sırayla; ortadaki kutucuklarda yukarıdan aşağıya iki pulda "Salı", ortadakinde "Çarşamba" günü belirtilmiş. Sonraki kutularda, "Kara Kulak Suyu" mührü, "dakika", "saat" (altında el ile 6, 1, 1), ve el ile "11 Mart 1312, 26 Eylül 1314, 28 Eylül 1314" tarihleri yer alıyor. Sağ ve sol sütunların dört bir köşesinde dâire içinde "30" ve "20" orta kısımlarda "Yalnız yirmi paralıktır." ve "Yalnız otuz paralıktır." yazıları bulunuyor.

Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Osmanlıca "Kara Kulak Suyu"; üstte ortada "Salı [sarı]", Perşembe [yeşil]; sağ ve sol köşelerde "30 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rûsûmuna mahsus"; altta "sene" yazılı. Suyun ismi mühürle basılmış, tarihler elle yazılmış.

İki adet "Kara Kulak Suyu" pulunun üst köşelerinde ay yıldız, alt köşelerinde "20 [para]" ve küçük birer fıçı tasviri yer alıyor.

Cumhuriyet döneminden. Ortada daire içinde "Kara Kulak Suyu" ve "TC", kıvrımlı bir bant içinde "İstanbul Belediyesi'nin memba suyu şişelerine mahsus bandıroldur"; üstte "İstanbul Belediyesi" ve altta sağ ve solda "para 10" yazılı, on para değerindeki bandrol. Bandrol, taşlı bir tepeden akan su resimleri ve rümi desenleriyle süslenmiş (Açıldığı anlaşılın diye satılan içi dolu şişelerin ağzına yapıştırılan ve bandrol adı verilen şerit/etiket ile verginin alındığı da gösterilir).

Cumhuriyet döneminden Taşdelen Suyu'na ait kırmızı yazılı ve süslü bandrol. Ortada daire içinde, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen, iç içe geçen "T" ve "C" harfleri ve altında "Taşdelen Suyu"; iki yanda bant içinde "Membra Suyu Tesislerine Mahsus Bandıroldur"; üstte solda "İstanbul" ve sağda "Şehremâneti"; altta sağ ve solda, "Para 10" yazılıları ile ortada sağlı sollu rümi desenleri ve tepeden akan pınar tasvirleri bulunur.

SIRMAKEŞ SUYU

İstanbul'un Anadolu yakasında, Beykoz sırtlarında Dereseki Köyü'ndeki özel Müezzinoğlu ormanlarından çıkan cam gibi berrak bir sudur. Ahmed Mithat Efendi satın aldığı bu suya "Sırmakeş" adını vermiş ve çatanalarla taşıdığı Sırmakeş Suyu'nu İstanbul halkının kullanımına sunmuştu. Su, her gün kağnılarla rıhtıma indirilir, oradan kayıklarla İstanbul'a sevk edilirdi. Sırmakeş Suyu'nu kayıklarla Boğaziçi'nden Suriçi'ne götürüp tulumlarla ve küplerle saraya ve konaklara taşıyan özel sakalar vardı. İstanbul'un en sevilen içme sularından biriydi. Şişelenmiş Sırmakeş Suyu yüksek erkâna sunulurdu. Su tiryâkilerinin sofralarından eksik etmediği Sırmakeş Suyu ile misâfirlere kahve pişirilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dış ülkelere gönderilen hediyeler arasında bir damacana veya şişe Sırmakeş Suyu da bulunurdu. Geleneksel tarzda süslenmiş Sırmakeş su şişeleri, yabancı elçilere hediye edilirdi. Hac ve umreye gidenler de Sırmakeş Suyu'nu hediye olarak götürürdü.²⁷

Türkiye'nin ilk ambalajlı sularından olan Sırmakeş Suyu, 2 ve 5 lt'lik cam şişelerde satılırdı.

ÇUBUKLU SUYU

Çubuklu, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beykoz ilçesine bağlı bir mahalledir. 150 bin m²'lik alana yayılmış olan Beykoz'a bağlı Çubuklu Korusu aynı ismi taşıyan suyu ile ün yapmıştı. Boğaziçi'nin Anadolu kıyısındaki dokuzuncu iskelesi olan Çubuklu Vapur İskelesi'nin arkasında, yolun köşesindeki bir su haznesinde toplanan memba suları, "Çubuklu Suyu" ismiyle satılırdı. 1800'lü yıllarda Hasan Bey Gazozu nâmi ile meşhur olan meşrûbat Çubuklu'daki sularla yapılmaktaydı.²⁸

Bir yüzünde "Çubuklu Dubadan" ve "İdâre-i Merkeziyye", diğer yüzünde "Şehremâneti 2" yazılı kurşun mühür. Diğer mühürde, "Çubuklu" ve "Şehremâneti" yazılıdır.

TAŞDELEN SUYU

İstanbul'un Anadolu yakasında Alem- dağ'dan çıkan Taşdelen Suyu'nun 1582 yılında Sultan II. Selim Han'ın eşi Afife Nurbânu Sultan tarafından vakfedildiği kaydedilir. Taşdelen Suyu'nun, hac farızası için yola çıkan Surre Alayı'ndaki küplere doldurulduğu anlatılır. Hac dönüşü bu küpler zemzem doldurularak geri getirildiği için, Taşdelen Suyu "Zemzem'in yol arkadaşı" olarak yüceltilmiş. Böbrek taşlarının düşürülmesine yararlı olduğu inancı yaygındır.²⁹

Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1889 tarihinde Taşdelen Suyu'nun şişelenip satılma imtiyâzı verildikten sonra, 1897 yılında "ahâlinin menfaatini koruyacak şekilde" tekel (inhisar) altına alınmasına izin verildi.³⁰ 1934 yılında Vakıflar Müdürlüğü (Evkaf Müdüriyeti) suyun kaynağını ve galerisini koruma altına aldı ve suyun toplanmasını ve dağıtımını/satışını düzenledi.³¹ Günümüzde Vakıf Taşdelen Kaynak Suyu, Üsküdar-Şile TEM yolundan 18. km'den girilince Taşdelen'in merkezinden 1 km uzaklıkta üretime devam etmektedir. Taşdelen Suyu'nun bulunduğu mesire alanı çam, meşe, kayın ve köknar ağaçlarıyla kaplıdır.³²

Yeşil camdan Taşdelen Suyu şişesi.

İSTANBUL'DA RUMELİ YAKASI MEMBA SULARI

Rumeli yakasında, Sarıyer ve Büyükdere civârındaki tepelerin eteklerinden çıkan meşhur kaynak suları ile Kâğıthâne suları İstanbul'da halkın su ihtiyâcını sağlayan meşhur içme sularıydı.

Ayazma Suyu, Kâğıthâne köyünün ilerisinde akan derenin solunda, bir tepenin eteğindeki çayırılığın kenarında bulunurdu. Kâğıthâne'nin Ayazma Suyu, Sultan Abdülaziz döneminde Yıldız Sarayı'na getirildi. Zamanla Ayazma Suyu'nun yolları ve hazneleri

AYAZMA SUYU

harap oldu. Sultan II. Abdülhamid döneminde Kâğıthâne Ayazması'na yerleştirilen yeni pompalarla su Mecidiyeköy'e kurulan terfi istasyonuna aktarıldı ve Me-

cidiyeköy'den de Yıldız Sarayı'na akıtıldı. II. Abdülhamid devrinde sarayın sâkinleri Ayazma Suyu'na pek rağbet edermiş. Ayazma Suyu'nu halk da kullanılabilsin

diye II. Abdülhamid Kâğıthâne mesîresine bir de çeşme yaptırdı. Yeni su yollarından akıtılıp bir haznede toplanan su halka satılıyor. 1937 yılında incelenen su numûnesinin berrak ve lezzetli olduğu kaydedilir.³⁴

On dört bölüm olarak tasarlanan pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rûsûmuna mahsus puldur." yazılı. Alttaki bölümde ortada haftanın günleri, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" yer alıyor. Sonraki bölümlerde, ortada sırayla "Ayazma Suyu" damgası, "saat" ve "dakika"; yanlarda "Yirmi paralıktır." yazısı var. Su saatleri sırayla, "6, 2, 1, 1, 12, 1", köşelerde dâireler içinde 20 [para] tekrarlanıyor. En alttaki boş kutuya sırayla, "31 Mart 1313, 17 Mart 1313, 12 Teşrinisânî 1313, 22 Teşrinisânî 1313, 21 Mart 1313, Teşrinisânî 1313, 29 Ağustos 1313" târihleri elle yazılmış.

Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Osmanlıca "Ayazma Suyu"; üstte ortada "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi" olarak haftanın günleri; sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rûsûmuna mahsus"; altta "sene" yazılı. Suyun ismi mühürle basılmış, târihler elle yazılmış.

İstanbul'un Rumeli yakasında, Kemerburgaz'ın doğusundan başlayıp güneye doğru sık ağaçlar ve sık fundalıklar arasından, sert taşlı arâzi içinden akan altmıştan fazla kaynak Sultan II. Abdülhamid döneminde bir araya getirildi. Kâğıthâne'den Kemerburgaz'a giden yollar üstündeki çeşmelerden akan

HAMİDİYE SULARI

sularla Kemerburgaz'ın güneydoğusundaki Karakemer ve Kovuk-kemer civârındaki membalar 20 maslakta toplandı ve kirlenmelere engel olmak için maslaklara demir kapılar yapılarak kilitlendi. Tesîsin

büyük bölümünün tamamlanması 1900 senesini bulmuştu. Hamîdiye Suları, 133 çeşme vâsıtasıyla İstanbul halkına ulaştırılmaktaydı. Hamîdiye Suyu, 1902 târihinde sokak çeşmelerinin yanı sıra

saraya, hastânelere, okullara vd mekânlarla da verildi. Osmanlı su tesislerinde sular pişmiş kilden yapılmış künk borular içerisinden isâle edilirken ilk defa Hamîdiye Suları, dökme demir (font) borular içerisinden basınçla akıtılmış ve vanalarla şebekede manevra yapma imkânı sağlanmıştı.³⁵

BÜYÜKDERE (VE CİVARI) SULARI

Büyükdere, Boğaziçi'nde İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı bir semttir. Memba suları Büyükdere civarında fundalıklarla örtülü bir tepenin eteğinden toplanarak Boğaz'a getirilir. Büyükdere vapur iskelesi karşısında çeşmesi bulunur.³⁶

Yedi bölüme ayrılmış olan yeşil renkteki pulun ortasında Osmanlıca "Büyükdere ve civarı" mührü vurulmuş. Üstte ortada "Cumartesi"; sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsûmuna mahsus"; altta "sene 1316" yazılı.

ÇIRÇIR SUYU

Sarıyer deresinin ilerisindeki tepelerden çıkarak maslaklarda toplanan kaynak sularındandır. Sarıyer dere yatağına bakan tepelerden birinin eteğinde küçük bir haznesi ve suyun dışarı aktığı musluklu bir mermer taşı varmış. Vaktiyle yaz-kış verimi değişmeyen Çırçır Suyu numûnesinden 1943 yılında yapılan inceleme sonucunda suyun berrak ve lezzetli olduğu belirtilmiştir.³⁸

Çırçır Suyu'nun şifâlı bir su olduğuna inanılıyor. Çırçır Suyu mesîre yeri, Sarıyer'in en güzel mesîre yerlerindedir. Mesîrenin içinde bulunan çeşmeden (1914) artık su akıyor. Atatürk'ün Çırçır Suyu mesîresine gelip dinlendiği günün anısına, her yıl burada kutlanmalar düzenleniyor.³⁹

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "20" para değerinde su rüsûmu pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Çırçır Suyu" yazılı. Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fiçı tasviri ve "20 [para]" yer almakta. Pulların hiçbirini kullanılmamış.

KANLI KAVAK SUYU

Kanlı Kavak Suyu'nun membaı, İstanbul'un Rumeli yakasında Zincirlikuyu-Maslak yolunun kuzeyinde, Baltalimânı vâdisine inen dere yatağının sağındadır. Hakkı Günel, suyun dere civarındaki bir çiftlik binâsının karşısındaki sırttan, toprak üstünden çıktığını; suyun

akıntı galerilerinin önüne bir çeşme yapıldığını ve Kanlı Kavak Suyu'nun bu çeşmeden alındığını yazar. Ayrıca, belediye sâhile kadar boru döşeyerek Baltalimânı'ndaki çeşmelere de bu suyu akıtmıştı. Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü olduğunu yazar.³⁷

Mermer ve hazneli Emirgan Hamîd-i Evvel Çeşmesi (1781) üstüne çakılı tabelada bu çeşmeden Kanlı Kavak Memba Suyu'nun akıtıldığı yazılıdır. Ne var ki su ağza alınmayacak kadar kötü bir tada sâhiptir. Çeşmeden akan suyun memba suyu olmadığı aşikârdır.

Osmanlı Türkçesiyle "Hâlis Kanlı Kavak Suyu", Ermenice, Rumca ve Fransızca "Eau Kanlı Cavak" olarak rüsûm pullarının dört bir yanında tekrar edilmiş. Ortasında damacana resmi olan, 20 para değerindeki pullara damga basılmamış; ancak pulların üstüne el ile Fransızca ay ve gün yazılmış.

Kullanılmış olan pulların çerçevesi içinde köşelerde birer yıldız, üstte Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Yunanca "Kanlı Kavak" yazısı; çerçeve içinde altta yatay olarak fiçı tasviri ve üstünde "su rüsûmu" yazısı, sağda-solda "20 para" ifâdesi yer alır. Pulların üstüne soldan sağa "2 Temmuz", "9 Ağustos", târihleri mühürlenmiştir.

Üç pulun her iki köşesinde ay yıldız tasviri yer alıyor ve dört tarafta Arap ve Latin harfli Türkçe, Ermenice ve Yunanca "Kanlı Kavak" yazıyor. 20 para değerindeki rüsûmât pullarının üstüne "Şehremâneti" damgası ve her birine "17, 19, 26" gibi farklı gün ve sayılar mühürlenmiştir.

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Kanlı Kavak" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer hilâl sembolü; altta "20 [para]" yer alıyor.

Çerçeve içindeki fiçı tasviri üstünde "su rüsûmu" yazılı. Pulların tümünde çerçeve içindeki boş alan mühürlenmiş. Soldan sağa; "9, 17, 20, 29 Şubat" târihleri basılmış.

Ortasında "Kanlı Kavak Suyu" mührü basılı pulun en tepesinde Osmanlıca "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur"; altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış. Pulların alt kısmındaki kutucuk içinde sağ köşede "Çarşamba", ve "Pazar" yazılı. Pazar pulu "[1]324" târihinde kullanılmış.

Üstte çerçeve içinde Arap harfleriyle Türkçe, sağda Rumca, solda Latin harfleriyle, altta Ermenice "Kanlı Kavak"; üst köşelerde ay yıldız sembolü; alt köşelerde damacana tasviri ve "20 [para]" ile "30 [para]" yazılı pullar. Pembe pula "10 Ağustos" ve "mâruf su rüsûmu" mührü vurulmuş.

(Soldan 1) "Kanlı Kavak" yazılı kurşun mührü. (Soldan 2) "Şehremâneti" yazılı kurşun mührü. (Soldan 3) "Şehremâneti" yazısı ile hilâl tasviri olan kurşun mührü. (Soldan 4) "Kanlı Kavak" ve "Merkez-i İldâriyye" ile bir yıldız tasviri olan mührü.

Sarıyer deresinin ilerisindeki tepelerden çıkarak maslaklarda toplanan memba sularındandır. Hünkâr Suyu'nun kaynağı, Kestâne Suyu'nun 200 m kadar yukarısında aynı tepe üzerindey-

HÜNKÂR SUYU

di. Sarıyer ve civârında bulunan memba suları arasında Hünkâr Suyu'nun haznesi, vaktiyle en bakımlısıymış. 1943 yılında alınan

su numûnesinin billûr ve lezzetli olduğu bildirilmiştir.⁴⁰

Ormanlık mesîrelerin yerine Hünkâr Suyu Su Fabrikası kurul-

muş ve 1930-1974 yılları arasında faaliyet göstermiş. Bir zamanlar İstanbul halkı Hünkâr Suyu mesîresine pek rağbet ederken artık günümüzde bu yer mesîre olarak kullanılmıyor.⁴¹

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, solda Latin harfli Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Hünkâr" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer ay yıldız sembolü; altta "20 [para]" ve "30 [para]" yer alıyor. Çerçeve boşluğunda fiçi tasviri üstünde "su rûsümü" yazılı.

Pulların tümünde fiçi tasvirinin üstü, "Mâruf Sular Rûsümü Dâiresi" mührüyle damgalanmış. 20 para değerindeki pullara, soldan sağa sırayla, "12 Nisan, 14 Nisan, 15 Nisan, 27 Mayıs, 1 Haziran"; 30 para değerindeki sarı pula "3 Haziran" târihi basılmış.

Hünkâr Suyu'na âit "20" ve "40" para değerindeki ru sümü pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, solda Latin harfleriyle Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Hünkâr Suyu" yazılı.

Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fiçi tasviri ve parası yer almakta. Aynı serideki renk renk Hünkâr Suyu pullarının hiçbirini kullanılmamış.

"Uzak köy" anlamına gelen Yunanca bir kelime olan Makriköy, bugün Bakırköy olarak tanınıyor. Bakırköy, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'un sayfiye yeriydi. Bakırköy'ün

MAKRİKÖY ÇOBAN ÇEŞMESİ SUYU

yer altı sularıyla Tuna nehrine bağlandığına inanılıyordu. 1319 târihli bir vesikaya göre Makriköyü'ne getirilecek su imtiyâzının

Posta Müdürü Fahri Beyefendi'nin uhdesine verilmesine hükmedilmişti.⁴⁴

Kaynağı Bakırköy'de olan Ço-

ban Çeşmesi Suyu, rağbet edilen memba sularındandı. Bakırköy ilçesinin Osmaniye mahallesinde Çoban Çeşme sokağı bulunmaktadır.

Üstte ortada, "Makriköy Çoban Çeşmesi Suyu", sağda "varak"; altta solda "pul bahâsi fi para 2,5", ortada "fuçı 1", sağda "fi para 25" yazılı. Ortada bir fiçi tasviri bulunuyor.

İstanbul'un Rumeli yakasın-
da bulunan Keçe Suyu'nun,
Rami'nin kuzeyinde iki kaynağı
vardı. Su kaynağının, Keçe Deresi
Kemerî'nin karşısında yer alan
Kırkçeşme galerisinin geçtiği te-

KEÇE SUYU

penin diğer yamacında bulunduğ
kaydedilir. Keçe Suyu'nun, Küçük
Köyden Ali Bey Köyü'ne giden
yolun altından demir boru ile

geçirilerek Kırkçeşme haznesinde
toplandığı bildirilir. Keçe Suyu
membaları için bir korunma mın-
tıkası yapılmadığından, Küçükköy

halkı su galerilerinin ve bacaları-
nın üstüne tarlalar açmış ve evler
yaptırmıştır.⁴² Gaziosmanpaşa,
Bağlarbaşı mahallesindeki târîhî
vakıf Keçe Suyu'nun gözü kapan-
mıştır.⁴³

On adet Keçe Suyu pullarının tepesinde "Şehremâneti",
üstte ortada "Mâruf sular rûsûmuna mahsustur." ibâresi,
üstte iki köşede "para", altta iki köşede "20", altta ortada "Yalnız yirmi paradır."
yazılı olup pulun dışında alt kısımda haftanın yedi günü için ayrı basılı,
"Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" ibâresi yer alıyor.
Pulların tam ortası boş bir daire şeklinde basılı olup içlerine "Keçe Suyu" damgası vurulmuştur.
El ile bir paraf ve sayı yazıldığından pulların kullanıldığı anlaşılıyor.
Meselâ, Pazar günü târih "26 Kânûnievvel sene [1]318" olarak kayıt düşülmüş.

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "30" para değerinde su rûsûmu pulları.
Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Keçe Suyu" yazılı.
Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fiçî tasvirî yer almakta.

Keçe Suyu'na âit sarı ve pembe renkteki iki pulda sâdece ay yıldız
sembolü var. 20 para değerindeki pullara "Mâruf Sular Rûsûmu Dâiresi"
mührü, birine 20 Mart târihi vurulmuş.

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca,
altta Ermenice "Keçe" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer ay yıldız sembolü;
altta "20 [para]" yer alıyor. Çerçeve içindeki fiçî tasvirî üstünde "su rûsûmu" yazılı.
Soldan sağa pullara "27 Mayıs" ve "6 Temmuz" târihleri basılı.

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "20" para değerinde su rûsûmu pulları.
Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Keçe Suyu" yazılı.
Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fiçî tasvirî yer almakta.
Aynı serideki iki pula "Mâruf Sular Rûsûmu Dâiresi" mührü vurulmuş.

Halûk Perk Koleksiyonu'nda bulunan bâzi mühürlerin ve pulların hangi suya âit olduğu tespit edilemedi. Meselâ, üstünde "Cadde-i Kebir" yazılı bir kurşun mühür bulunuyor. Bu mühürde, "Cadde-i Kebir" yazısının yanı sıra, "su" ifâdesi yer almıyor. İstiklâl caddesi, XIX. yüzyılın ortalarından sonraki Osmanlı döneminde Cadde-i Kebir (büyük cadde) ismiyle tanınıyordu. Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) caddenin girişine yapılan (1732) ve suyu taksim etmeye yarayan "Maksem" sebebiyle bölgeye Taksim de denmeye başlandı. İki katlı bu taş binâ ile birlikte çeşmeler ve terâziler de inşa edilmişti. Su dağıtma sandığı ve lüleler yardımıyla kuzey batıdan gelen Taksim suları, çevredeki çeşmelere ve diğer yapılarla verildi.⁴⁵

Koleksiyonda tek örneği olan "Kirazlı" yazılı mühürün de hangi suya âit olduğu belirlenemedi. Altunizâde çiftliğine giderken

çıkan Kirazlı Suyu, Çamlıca memba sularının katma sularından biri olup Tophâne Oğlu Mustafa Efendi Suyu olarak tanınan suyla birleşirdi. Bu suyun 1969 yılında artık akmadığı yazılıdır.⁴⁶ Diğer yandan, Rumeli yakasındaki, Belgrad Ormanları'nda Kırkçeşme suları olarak tanınan bent sularından biri "Kirazlı" adını taşımaktadır.⁴⁷ Kirazlı Suyu ismiyle tanınan ve içme suyu olarak kullanılan bir diğer memba suyu ise Eskişehir'in güneybatısında Türkmen dağındaki Kalabak ormanlarında bulunan çam, kayın, meşe ve kavak ormanlarından geliyor.⁴⁸ Mührün bu sulardan birine âit olup olmadığını bilemiyoruz.

Elimizde pulları bulunan "Silâhdar Suyu" ile ilgili net bilgilere de ulaşamadık. İstanbul'da silâhdar ünvanlı şahısların (Silâhdar Mehmed Ağa, Silâhdar Seyyid Abdullah Ağa, Silâhdar Yahya

ARAŞTIRILMASI GEREKENLER

Efendi) yaptırdığı çeşmeler vardır. Ancak bunlardan birinin "Silâhdar Suyu" olarak tanındığına dair bilgi edinilemedi.⁴⁹ Kâğıthâne Köyü'nün sırtındaki tepelerde Silâhtarağa-Kemerburgaz yolu üstünde bir zamanlar boş olan kurlardan fıskıran ve tepeleri aşır Kâğıthâne vâdîsine doğru kaybolduğu kaydedilen su ise "Kumbarahâne Suyu" olarak bilinir.⁵⁰ Kıbrıs'taki bir suya ise "Silâhdar Suyu" adı verilmiştir. Su vakıfları kurarak Kıbrıs halkının, özellikle de Lefkoşa halkının su ihtiyacını sağlayan en önemli vakıf kurucularından biri 1796-1798 yıllarında görev yapan Kıbrıs vâlilerinden Silâhdar Mustafa Paşa'dır. Vakfın su kaynağı Lefkoşa'nın 1,5 km kadar güneyinde yer alır. Silâhdar Mustafa Paşa tarafından açtırılan bu vakıf suyu "Silâhdar Suyu" olarak bilinir.⁵¹

Koleksiyonda üç örneği olan "Simkeş Dubadan" yazılı mühür

de aydınlatılmadı. "Haddeden gümüüş ve altın teller çeken, sırma yapan sanatkâr" anlamına gelen "sım-keş" tâbirinin bir memba suyuyla ilişkisi var mıdır, bilemiyoruz. "Sırmakeş" kelimesi de "gümüüşü ya da başka mâdenleri haddeden çekerek sırma yapan kimse" anlamına geliyor. İki isim de aynı suya işâret ediyor olabilir mi? Çubuklu Suyu'nun kurşun mühüründe de "dubadan" yazısı kayıtlı. Fıçı biçiminde, kapalı ve içi boş, su üstünde yüzen araca "duba" adı veriliyor. "Duba" ile "fıçı" kelimeleri aynı anlamda kullanılmış olabilir mi?

Osmanlı'nın son dönemine âit kurşun su mühürleri ve damga pulları ile Cumhûriyet'in ilk dönemine âit içme suyu bandroleri bize, bir zamanlar İstanbul sofralarının vazgeçilmez lezzeti olan suların nasıl kirlenip kurudugunu, kurum, mevki ve isimlerinin değiştiğini, hatta unutulduğunu gösteriyor.

¹ Sakaların su taşımakta kullandıkları, deriden yapılmış, alt yanı geniş, ağzı dar su kabı.

² Dilaver Demirağ, Adnan Erten, Mustafa Şen, *Suyla Gelen Kültür*, ed. Mustafa Sencer, İSKİ, İstanbul, s. 110-112.

³ Hakkı Günel, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, yayın no. 725, Ankara, 1969.

⁴ Elif Gürbüz, "Tarih İçerisinde İstanbul'daki Mesire Olgusu ve Mesire Alanlarının Geçiridikleri Değişimin Kâğıthâne Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

⁵ Dr. Akgün İlhan - Nuran Yüce, İstanbul'da kent sel dönüşüm ve su kaynakları. http://www.suhakki.org/2012/11/istanbulda-kent-sel-donusum-ve-su-kaynaklari/#.VuU_2fm-LSM8. 29 Kasım, 2012. Ayşe Hür, "Su İçinde Olup Susuz Kalmak", *Radikal*, 27.07.2014.

⁶ Şeyhülislâm Âşir Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hafid (ölm. 1811 / 1226) Süheyl Ünver, İstanbul'da taşbaskı olarak *Dârü't-Tibaât il-Mâmure'de* yayımlanan eserin ismini "Mihahül-miyâh" ve baskı tarihini de 1855 (1271) olarak verir. Bkz. Dr. A. Süheyl, "İstanbul'un Bâzi Acı ve Tatlı Sulanının Halkça Mâruf Şifâ Hossaları Hakkında" İstanbul Belediye Matbaası, 1934. *Mehah-ı Miyâh*'in bir örneği Baviera Devlet Kütüphanesi'nde bulunuyor. Bkz. http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10251578_00036.html

⁷ Dr. Sadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul, 1946; Dr. Nirven, İÜ Tıp Fakültesi ve Paris'te Collège de France mezûnudur.

⁸ Hakkı Günel, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, yayın No. 725, Ankara, 1969. Hakkı Günel, kitabının önsözünde, Dr. Nirven'in kitabından yararlandığını ifade eder.

⁹ Kâzım Çeçen'in eserleri: *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1988; *İstanbul'un Eski Su Tesisleri ve Kırkçeşme*, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri: Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 107-129; *Halkalı Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1991; *Üsküdar Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1991; *Taksim ve Hamidiye Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1992; *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, haz. Celâl Kolay, Yay. İSKİ, İstanbul, 1999.

¹⁰ Mebrure Değer'in, danışmanlığında yürüttüğü doktora tezi "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" projesi kapsamında, "İstanbul'un Şifalı Suları" ismiyle kitap olarak yayımlanmıştır. Kitabın sunuş yazısını kaleme alan Ajans Başkanı Şekib Avdagiç, tezin 1986 yılı başında vefat etmiş olan A. Süheyl Ünver tarafından yönlendirildiğini yanlışlıkla yazmıştır.

¹¹ Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2013.

¹² Fiskal pul, harç, vergi, resim, başış ve benzeri ücretlerin

toplanması için kullanılan yapışkanlı bir etiket çeşididir. Harç, damga ve yardım pulları bu türdendir.

¹³ Semra Tunç-Emine Yeniterzi, "Osmanlı Mühür Sanatı ve Klasik Türk Şiirinde Mühür" *Turkish Studies*, Vol. 8/1, Winter 2003, s. 2633-2650.

¹⁴ *Revenue Stamps of Ottoman Empire and Early Period of Turkish Republic, Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Dönem Cumhuriyet Fiskalleri*, haz. Emir Eray Süleymaniye, Ankara, 2010.

¹⁵ 2-5 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul Uluslararası Su Forumu'nda "Kaynaktan Damacanaya" sergisinde Adell Armatür Âb-ı Hayat Koleksiyonu bünyesinde su pulları ve mühürleri de sergilenmiştir.

¹⁶ Hakkı Günel, *age*, s. 40. *Suyla Gelen Kültür*, *age*, s. 112.

¹⁷ Hakkı Günel, *age*, s. 40. *Suyla Gelen Kültür*, *age*, s. 112.

¹⁸ *İstanbul'da Suyun Serüveni*, İSKİ, İstanbul, s. 63. Hakkı Günel, *age*, s. 34-36.

¹⁹ Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2013. www.uskudaristanbul.com. Hakkı Günel, *age*, s. 36-39.

²⁰ Hakkı Günel, *age*, s. 36, 43. Şükrü Yazıkoc: "Kayış Dağı Suyu'nun kaynağı, terâzileri, maksimleri, ızgaraları, katmaları, çeşmeleri, maslaklarını gösteren 1807/1808 (1222) târihli bir harita vardır. Bkz. Türk-İslâm Eserleri Müzesi, No. 3366." <https://eksisozluk.com/kayisdaagi-suyu-2026373>; 9. Ocak 2009.

²¹ A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 7.

²² <https://eksisozluk.com/kayisdaagi-suyu-2026373> 7. 7. Ekim. 2009.

²³ Hakkı Günel, *age*, s. 48.

²⁴ *İstanbul'da Suyun Serüveni*, *age*, s. 63. Vanıköy - Kandilli yolu üzerindeki Mehmed Said Efendi Çeşmesi (1196 / 1871) aynı suyun çeşmesi midir, araştırılmadık. <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/mehmed-said-efendi-cesmesi-h-1196-m-1871/1707/>. 21. 1. 2017.

²⁵ Hakkı Günel, *age*, s. 48-49. <http://www.beykoz.bel.tr/beykoz/detay/istanbulun-su-kulturu-karakulak-suyu>

²⁶ A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 5-6.

²⁷ Zekeriyâ Kurşun-Mehmet Mazak, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, İstanbul 2006.

²⁸ Hakkı Günel, *age*, s. 47.

²⁹ *Tarih'in Tanıklığında Vakıf Taşdelen Doğal Kaynak Suyu*, haz. Hayrettin Mustafa Dayıoğlu, 2012.

³⁰ <http://www.vakifstadelensu.com/tr/tarihce.html>; <http://www.vakifstadelensu.com/tr/Sultan-II-Abdulhamid-Han.html>

³¹ Hakkı Günel, *age*, s. 45-46.

³² <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=309343>. 10 Ağustos 2006.

³³ http://www.kagithane.istanbul/kagithane_hakkinda/

http://www.kagithane.istanbul/kagithane_hakkinda/ tarih_detail/Atiye-Sultan-Sarayi-Kagithane-Kasri-Humayunu-Kucuk-Zabit-Mektebi/112/136/0; <https://muratdursuntosun.wordpress.com/2016/03/22/yildiz-sarayina-goturulen-kagithane-ayazma-suyu/>

³⁴ Hakkı Günel, *age*, s. 28.

³⁵ *İstanbul'da Suyun Serüveni*, *age*, s. 62. Hakkı Günel, *age*, s. 25-28. Ayşegül D. Erdemir, "Arşiv Belgeleri ve Bâzi Dokümanlar İçişinde Hamidiye Sulanının Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi ve Yorumlamalar" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 2013, sayı 204, s. 9-32. <http://www.filosozsufnet.net/Turkce/tarihi-eserler-h/13119-hamidiye-suyu-tarihcesi-nerede-cesmeleri-hakkinda-bilgi.html> 7. Ekim. 2009.

³⁶ Hakkı Günel, *age*, s. 33.

³⁷ Hakkı Günel, *age*, s. 28. <http://sedat34.blogcu.com/sariyerimizin-memba-sulari/6658081>; <http://www.yvick.org.tr/index.asp?pg=kh&newID=1590>, 7. Ekim. 2009. A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 7.

³⁸ Hakkı Günel, *age*, s. 31.

³⁹ <http://www.circirsuyu.com/circir-tarihi/>

⁴⁰ Hakkı Günel, *age*, s. 32.

⁴¹ www.sariyer.gov.tr/tarihi-ve-turistik-yerler

⁴² Hakkı Günel, *age*, s. 21-22. Kâzım Çeçen,

"Halkalı Suları", *DİA*, cilt: 15, 362-363. A. Süheyl Ünver, *Fatih'in Oğlu Bayezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul* (İstanbul, Belediye Matbaası, 1945), 37-38; aynı yazar, *İstanbul Risâleleri*, c. 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 163-164.

⁴³ www.ihale.gen.tr/yilan.php?foyl=00841637. 13. Nisan. 2011.

⁴⁴ 01/Ra/1319 (Hicri) Dosya No:113Gömlek No:1 Fon Kodu: Y.A...RES. <http://eskidenbakirkoy.blogcu.com/sayfa/3>

⁴⁵ Taksim Suları için bk. Hakkı Günel, *age*, s. 22-25.

⁴⁶ Hakkı Günel, *age*, s. 38.

⁴⁷ Hakkı Günel, *age*, s. 67.

⁴⁸ www.2eylul.com.tr/gundem/kirazli-suyuna-akin-var-h38476.html. 24 Kas 2014

⁴⁹ <http://osmankaganyucel1.blogspot.com.tr/https://www.google.com.tr>. 3 Nisan 2015. Silâhdar Mehmet Ağa, *XVII. inci Asır Saray Hayatı*. Mustafa Nihat Özen tarafından seçilerek bir önsöz ilâve edilmiştir. Ankara, 1947, Aksa Kitabevi.

⁵⁰ Hakkı Günel, *age*, s. 25.

⁵¹ http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/2-1/MJH-4-Guven_Dinc-Cemil_Celik_Osmanli_Donemi_Kibris_Su_Vakiflari_1571-1878.pdf. 2012.